

OBLICZA WIKTYMIZACJI

UJĘCIE INTERDYSCYPLINARNE

Redakcja:

Krzysztof Nowakowski, Kaja Szarras-Kudzia, Sylwia Przewoźnik

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie

Kraków 2022

Spis treści

<i>Krzysztof Nowakowski, Kaja Szarras-Kudzia, Sylwia Przewoźnik</i>	
Przedmowa	7
CZĘŚĆ I. WIKTYMIZACJA DZIECI I MŁODZIEŻY	13
<i>Ewa Kusz</i>	
Wykorzystanie seksualne przez osoby duchowne – podatność wiktyimizacyjna małoletnich ofiar	15
<i>Aleksandra Partyk</i>	
Rola sądu opiekuńczego w ochronie małoletnich ofiar przestępstw i znaczenie szybkości postępowania w sprawach tego rodzaju	37
<i>Joanna Sztuka</i>	
Dziecko jako ofiara izolacji penitencjarnej rodzica. „To nie moja wina, ale moja kara”	55
<i>Klaudia Herzog</i>	
Dziecko ofiarą przemocy psychicznej stosowanej nieświadomie przez skonfliktowanych rodziców w toku postępowań sądowych o uregulowanie kontaktów	67
CZĘŚĆ II. POKRZYWDZENIE Z PERSPEKTYWY PSYCHOLOGICZNO-KRYMINOLOGICZNEJ	81
<i>Krzysztof Nowakowski, Joanna Dziadosz</i>	
Ocena wielkości krzywdy doznanej przez ofiarę agresji a poziom empatii, płeć i doświadczenia wiktyimizacyjne oceniającego	83
<i>Kaja Szarras-Kudzia</i>	
Wybrane aspekty poznawczego funkcjonowania ofiar w świetle charakterystyki wydarzenia traumatycznego i objawów zaburzeń potraumatycznych	105
<i>Sylwia Przewoźnik, Waldemar Filipek</i>	
Procedury zapobiegania wtórnej wiktyimizacji ofiar przestępstwa gwałtu. Między teorią a praktyką	127
<i>Joanna Stojer-Polańska</i>	
Zaginięcie osoby z perspektywy wiktymologicznej	167
<i>Małgorzata Malec</i>	
Przestępstwo znęcania się w ujęciu art. 207 Kodeksu karnego w świetle akt Sądu Rejonowego w Tarnowie	181

Przedmowa

Wiktymologia powstała jako rezultat badań i koncepcji kryminologicznych dotyczących przestępstwa oraz jego sprawcy. Początkowo podczas rozważań prowadzonych nad przestępczością przyjmowano, że jedynie osoba sprawcy jest stroną aktywną podczas przestępstwa, z kolei ofiara stanowi tylko stronę pasywną. Jednakże postępujący rozwój badań kryminologicznych spowodował powstanie pewnych wątpliwości odnośnie do tego poglądu, w efekcie czego coraz więcej uwagi zaczęto poświęcać osobom pokrzywdzonym w wyniku czynu przestępczego. Rosnące zainteresowanie problematyką ofiar przestępstw zaowocowało wyodrębnieniem się z kryminologii nowej nauki penalnej – wiktymologii. Niemal pół wieku temu (1973 r.) w Jerozolimie odbyło się pierwsze międzynarodowe sympozjum wiktymologiczne, w niecałe 30 lat od pierwszego, oficjalnego użycia terminu „wiktymologia” przez Benjamina Mendelsohna.

Wraz z postępem i rozwojem badań szczególnie ważnym osiągnięciem w rozwoju wiktymologii na przestrzeni lat wydaje się nie tylko odejście od koncentracji na sprawcy i przestępstwie, ale też przejście od traktowania ofiary jako narzędzia w procesie dochodzenia prawdy o przestępstwie (źródła dowodów rzeczowych i osobowych) do bardziej podmiotowego jej traktowania (Bieńkowska, 2018). Powstanie wiktymologii stworzyło także warunki do lepszego poznania zjawiska, z którym bezskutecznie borykała się tradycyjna kryminologia. Chodzi tu o pojęcie tzw. ciemnej liczby rozumianej na ogół jako stosunek przestępczości zakończonej wyrokiem skazującym (lub wykrytej) do przestępczości rzeczywiście popełnionej. Badania wiktymologiczne w znacznym stopniu przyczyniają się do określenia realnych rozmiarów szerzącej się przestępczości. Prawidłowe ustalenie ciemnej liczby, a więc wykrycie faktycznej liczby przestępstw określonego rodzaju, popełnionych w konkretnym miejscu i czasie, umożliwia bowiem prowadzenie właściwej polityki kryminalnej, a w szczególności działalności profilaktycznej.

Obecnie wiktymologia jest samodzielną dyscypliną naukową, zajmującą się badaniem mechanizmu wiktyimizacji, czyli procesu stawania się ofiarą przestępstw kryminalnych, jak i – w nieco szerszym ujęciu Mendelsohna – zjawiskiem pokrzywdzenia następującego w wyniku różnych zdarzeń czy też społecznych uwarunkowań. Należy podkreślić, że wiktymologia jest dziedziną wiedzy bardzo rozległą tematycznie. Obejmuje ona obszerne spektrum własnych, specyficznych zagadnień, ale często odnosi się także do takich, które znajdują się w polu widzenia innych dyscyplin, jak psychologia czy socjologia. Zgodnie ze swoją genezą wiktymologia to przede wszystkim nauka o wiktyimizacji i ofiarach w kontekście funkcjonowania systemów wymiaru sprawiedliwości. W tym ujęciu koncepcje i badania wiktymologiczne skupiają się m.in. na roli ofiary w genezie przestępstwa, psychologiczno-społecznych uwarunkowaniach i statystyce wiktyimizacji, a przede wszystkim ochronie praw pokrzywdzonego. Ponadto zadaniem wiktymologii jest całościowa analiza zjawisk dysfunkcyjnych oraz zapobieganie takim nieprawidłowym procesom i zjawiskom, których wynikiem są różnorodne formy pokrzywdzenia. Tym samym w obszar zainteresowania wiktymologii wchodzi wiele często odmiennych zagadnień, które łączy to, że dotyczą sytuacji, w których człowiek ponosi szkodę, doświadcza krzywdy i cierpienia.

Kluczowe z definicyjnego punktu widzenia jest przyjęcie osoby ofiary jako głównego podmiotu badań wiktymologii. Kim jednak jest ofiara? W rozumieniu wiktymologii kryminalnej będziemy mieć na myśli osobę, która w wyniku przestępstwa poniosła uszczerbek na zdrowiu fizycznym lub psychicznym, doznała strat materialnych lub naruszenia podstawowych praw. Ofiarą może być jednak nie tylko osoba bezpośrednio poszkodowana w wyniku przestępstwa. W tym przypadku mówi się o ofiarach wtórnych, jakimi mogą stać się zarówno profesjonalści pracujący z ofiarami (na przykład pracownicy służby zdrowia, służb ratowniczych, terapeuci czy pracownicy socjalni), jak i rodzina czy też inne, bliskie ofiarom osoby (zob. Ogińska-Bulik i Juczyński, 2020). Proces stawania się ofiarą, pokrzywdzenie przestępstwem określane mianem wiktyimizacji również może mieć złożony charakter. Wiktyimizacja pierwotna dotyczy bezpośredniego oddziaływania przestępstwa na ofiarę i poniesionych w jego rezultacie strat i szkód. Nie mniej ważnym problemem jest wiktyimizacja wtórna (rewiktyimizacja), w wyniku której ofiara przestępstwa doświadcza kolejnych konsekwencji, niezwiązanych

bezpośrednio z samym przestępstwem, a wynikających z działań organów śledczych, wymiaru sprawiedliwości czy reakcji otoczenia społecznego, które przyczyniają się do pogorszenia jej stanu psychicznego i ponownego poczucia krzywdy (zob. Bieñkowska, 2008).

W obrębie wiktymologii właściwie od samego początku zarysowały się dwa podstawowe kierunki, tj. teoretyczny i praktyczny. Nurt tzw. wiktymologii praktycznej był wynikiem dbałości twórców o społeczną użyteczność nowej dyscypliny, dążenia do tego, by przynosiła wymierne korzyści, przede wszystkim dla ofiar przestępstw, a poprzez to także dla systemu ochrony prawnej. W praktyce wiktymologia związana jest najczęściej z zapewnieniem pokrzywdzonemu realizacji swoich uprawnień procesowych, a docelowo – ze zwiększeniem tych uprawnień, co wynika z postulatu wzmocnienia roli pokrzywdzonego w procesie karnym. Postulat ten ściśle koresponduje ze współczesnymi tendencjami zmierzającymi do podniesienia w prawie karnym znaczenia aspektu konsensualno-kompensacyjnego. Współczesna wiktymologia w wymiarze teoretycznym analizuje problem wiktymizacji wieloaspektowo. Analiza ta realizowana jest procesowo przez: opis zjawiska wiktymizacji, wyjaśnienie jego przyczyn, poszukiwanie sposobów przeciwdziałania oraz poszukiwanie sposobów usuwania jego następstw. Z kolei poznanie mechanizmów wiktymizacji stanowi podstawę do tworzenia strategii zmniejszających zagrożenie wiktymogenne. Edukowanie społeczeństwa, a zwłaszcza grup o charakterystykach socjodemograficznych predysponujących do wiktymizacji, o zachowaniach obniżających ryzyko stania się ofiarą przestępstwa i pozwalających zachować bezpieczeństwo jest ważną implikacją praktyczną wiktymologii, wynikającą wprost z koncepcji i badań wiktymologicznych.

Obecna konstrukcja doktrynalna zjawiska wiktymizacji stała się przez ostatnie lata kluczowym elementem dyskursu naukowego pod kątem oddziaływania popełnienia typu czynu zabronionego na samych pokrzywdzonych konkretnym przestępstwem. Dotychczasowa doktryna nauk penalnych wypracowała utrwalone od lat schematy, który zakłada, że wiktymizacja jest synonimem do procesu „ofiarności” pokrzywdzonego, a to należy tłumaczyć jako uznawanie podmiotu jako ofiary danego przestępstwa, które jest zatem czynem o charakterze materialnym (skutkowym). W tym miejscu warto wskazać, że regularna oraz szczegółowa analiza zjawiska wiktymizacji wymaga od podmiotów nadzorujących

(tu: doktryny oraz praktyki orzeczniczej) szczególnego zaangażowania, ponieważ zmieniający się świat określa konkretne wyzwania oraz zagrożenia, które przed laty mogły być elementem nieosiągalnym na tej płaszczyźnie, a z upływem czasu wpisują się w to zjawisko. Kontrola czynników wiktyimizujących jest więc kluczowym aspektem na gruncie właściwego wyciągania wniosków odnośnie do podmiotów, które mogą utożsamiać się z ofiarą czynu zabronionego, niezależnie od tego, czy są one związane ze sprawcą, a nawet czy są one bezpośrednio związane z konkretnym przestępstwem *sensu stricto*.

Wiktymologia współcześnie to dynamicznie rozwijająca się, choć niejednorodna i wewnętrznie zróżnicowana dyscyplina. Niezależnie od toczących się dyskusji, wątpliwości, krytyki i rozbieżności dotyczących zarówno samej wiktymologii, jak i przyjmowanych w niej perspektyw (Hołyst, 2021; Bieńkowska, 2018) niezaprzeczalnym faktem jest występowanie u ofiar, w tym ofiar przestępstw, negatywnych skutków przeżytych krzywdzących doświadczeń. Konsekwencje te mogą mieć charakter krótko- lub długoterminowy i dotyczyć wielu aspektów życia takiej osoby. Z tego względu pomoc udzielana ofiarom powinna również być wieloaspektowa i udzielana przez zespół specjalistów – w szczególności psychologów, prawników, lekarzy czy też pracowników socjalnych. Wydaje się zatem, że interdyscyplinarność nie tylko wpisana jest w naturę wiktymologii jako nauki, ale także wynika z potrzeby kompleksowego planowania i wdrażania systemu wsparcia dla samych ofiar oraz osób z ich otoczenia na drodze do odzyskiwania przez nie pełni funkcjonowania w życiu codziennym i uniknięcia powtórnej wiktymizacji.

Oddana do rąk Czytelnika niniejsza publikacja jest próbą spojrzenia na zjawisko wiktymizacji wieloaspektowo i z różnych perspektyw. Zamiarem twórców było przygotowanie takiego opracowania, które wychodziłoby poza przedmiot zainteresowań samej wiktymologii kryminalnej i umożliwiałoby interdyscyplinarną analizę szeroko ujmowanej problematyki ofiary oraz zdarzeń, w których dochodzi do pokrzywdzenia przestępstwem. Autorami tekstów są zatem zarówno badacze reprezentujący nauki prawne, psychologię sądową, pedagogikę resocjalizacyjną, jak i osoby zajmujące się w swojej codziennej, zawodowej działalności udzielaniem pomocy pokrzywdzonym.

Książka składa się z dwóch części. W pierwszej znajdują się cztery rozdziały poświęcone wiktymizacji dzieci i młodzieży. Opierając się na

wynikach raportów badających przypadki wykorzystania seksualnego w instytucjach kościelnych, Ewa Kusz dokonuje charakterystyki czynników ryzyka wiktyimizacyjnego wśród małoletnich ofiar. Następnie swoje rozważania nad mechanizmami procesowymi chroniącymi dobro dziecka i zadaniami sądów opiekuńczych w tym zakresie prowadzi Aleksandra Partyk. Założenia programu „To nie moja wina, ale moja kara” skierowanego do dzieci doświadczających pokrzywdzenia na skutek izolacji penitencjarnej rodzica opisuje Joanna Sztuka. W ostatnim z tekstów tej części Klaudia Herzog odnosi się do sytuacji, w których dziecko staje się ofiarą konfliktu między rodzicami w sprawach o uregulowanie kontaktów i wykonywanie władzy rodzicielskiej.

Druga część opracowania zawiera pięć rozdziałów dotyczących zjawiska wiktyimizacji w ujęciu psychologiczno-kryminologicznym. Na znaczenie empatii i podobieństwa doświadczeń w społecznej ocenie dotkliwości krzywdy wyrządzonej ofierze aktu agresji zwracają uwagę Krzysztof Nowakowski i Joanna Dziadosz. Z kolei Kaja Szarras-Kudzia omawia funkcjonowanie poznawcze ofiar przestępstw w kontekście ujawnianych symptomów zaburzeń potraumatycznych. Wyniki badań nad wiktyimizacją wtórną wśród kobiet pokrzywdzonych w wyniku gwałtu oraz wnioski do działań prewencyjnych w tym obszarze przedstawia Sylwia Przewoźnik i Waldemar Filipek. O osobach zaginionych, a także sytuacji, w jakiej znajdują się rodziny i bliscy zaginionych z perspektywy wiktyimologicznej, pisze Joanna Stojer-Polańska. Na zakończenie Małgorzata Malec podejmuje się scharakteryzowania sprawców przemocy w rodzinie i ich ofiar, opierając się m.in. na analizie wybranych akt postępowania sądowych w sprawach o przestępstwo znęcania się.

Wyrażamy nadzieję, że niniejsze opracowanie okaże się cennym głosem w dyskusji nad zjawiskiem wiktyimizacji oraz zainspiruje Czytelnika do poszukiwania odpowiedzi na pytania i problemy zarysowane przez poszczególnych autorów.

Krzysztof Nowakowski, Kaja Szarras-Kudzia, Sylwia Przewoźnik

Bibliografia

- Bieńkowska, E. (2008). Zjawisko wiktylizacji wtórnej: pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych). *Archiwum Kryminologii*, 29–30, s. 65–74.
- Bieńkowska, E. (2018). *Wiktymologia*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Hołyst, B. (2021). *Wiktymologia kryminalna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ogińska-Bulik, N. i Juczyński, Z. (2020). *Kiedy trauma innych staje się własną. Negatywne i pozytywne konsekwencje pomagania osobom po doświadczeniach traumatycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.